

ULUSLARARASI BEDÜZZAMAN SEMPOZYUMU-III

**20. Asırda İslâm Düşüncesinin Yeniden Yapılanması ve
Bedüzzaman Said Nursî**

İlmi Heyet

Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. İbrahim Canan,
Prof. Dr.Suat Yıldırım, Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Prof. Dr.Faris Kaya

Yayına Hazırlayan

Mehmet Paksu

Tercümeleler

Arapça

Veli Sırım, Abdülaziz Hatip, Kenan Demirtaş

İngilizce

Metin Karabaşoğlu

Almanca

Nuriye Uşşak

Dizgi

Nesil Basım Yayın

551 32 25

Baskı, Cilt:

Nesil Matbaacılık A.Ş.

551 32 27

ISBN 975-408-271-5

©

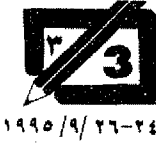
Bu eserin yayın hakkı Nesil Basım Yayın A.Ş.'ye aittir.

◆

Sanayi Cad. Bilge Sk.No: 2

Yenibsona / İSTANBUL

Tel: (0212) 551 32 25 pbx

ULUSLARARASI BEDIÜZZAMAN SEMPOZYUMU
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON BEDIÜZZAMAN
24-26 September 1995 İstanbul - TURKEY

BEDIÜZZAMAN'A GÖRE İÇTİHAD

MUSTAFA BAKTİR*

I- İÇTİHADIN TARİFİ VE MÜÇTEHİDİN ŞARTLARI

A- İctihad nedir?

İctihad, bir şeyi elde etmek için güç ve çaba harcamak mânâsına gelen "Cehd" kökünden gelmektedir.

İstilahda ise, müçtehidin şerî hükümleri muayyen delillerden elde etmek için bütün gücünü sarfetmesidir. Bu tarifin tahlilini yapacak olursak, karşımıza şu ana unsurların çıktığını görürüz:

- 1) Şerî bir meseleyi anlamaya çaba sarfeden kimsenin müçtehid olması.
- 2) Müçtehidin meseleyi iyice kavramak için bütün gücünü sarfetmesi.
- 3) Müçtehidin bu gayreti, şerî ve ameli hükümleri anlamak için olmalı.
- 4) İctihadın, muayyen delillerden istinbat yoluyla, belli esaslara riayet edilerek yapılması. Buna göre, bir meseleyi kitaplardan veya âlimlerden sorarak öğrenmek icthad değildir.

Müçtehid, icthad melekesine sahip olan ve müçtehidde bulunması gereken şartları şahsında toplayan kimsedir. Şimdi de müçtehidde bulunması gereken şartları görelim.

B- Müçtehidde bulunması gereken şartlar

1) *Arapçayı bilmek*: Müçtehidin herşeyden önce, arapçanın uslubunu, belâğatını ve bu dilin inceliklerini çok iyi bilmesi gerekir. Çünkü İslâmın iki ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet arapçadır.

*Prof. Dr. MUSTAFA BAKTİR

1952'de Kayseri'nin Hacılar ilçesinde doğdu. Erzurum İslâmî İlimler Fakültesini bitirdi ve aynı fakülteye İslâm Hukuku Asistanı oldu. 1982'de doktor, 1988'de doçent ve 1994'de profesör oldu. Halen aynı fakültede İslâm Hukuku Öğretim üyesi olup, aynı zamanda Erzincan İlahiyat Meslek Yüksek Okulu Müdürlüğü görevini yürütmektedir.

"Ashab-ı Suffa" ve "İslâm Hukukunda Zarûret Hali" gibi eserleri vardır.

2) *Kur'ân'ı bilmek*: Dinin birinci kaynağı Kur'ân-ı Kerim olduğu için, hepsini genel olarak bilmekle birlikte, fikhî hükümlerle ilgili olan Ahkâm âyetlerinin daha detaylı bir şekilde bilinmesi ve inceliklerine vakıf olunması gerekir.

3) *Hadis-i Şerifleri bilmek*: İslâm Hukuku'nun ikinci ana kaynağı Resûlullah'ın (a.s.m.) hadisleri olduğu için, müçtehidin doğrudan ilgi alanına girmektedir. Hadislerin sadece muhtevaları değil, sıhhat dereceleri de bilinmelidir.

4) *Üzerinde icma edilen hükümleri bilmek*: Müçtehid fukahanın üzerinde ittifak ettiği meseleleri bilmeli ve onlara muhalif hüküm vermemeye azami hassasiyet göstermelidir. Çünkü icma olan bir meselede içtihad etmek caiz değildir.

5) *Usûlü Fıkıh ilmini bilmek*: Bir mesele hakkında içtihad yapılabilmesi için, şerî delillerin ve bunların öncelik sıralarının bilinmesi gerekir. Lafızların mânâları ve bunlar arasındaki tercih sırası ancak bu ilmin bilinmesiyle mümkündür.

6) *Makasdu's-Şeria'nın bilinmesi*: Bilhassa Şatıbî (v. 790/1388), Şeriat'ın maksad ve gayelerinin anlaşılması mânâsına gelen bu şart üzerinde hassasiyetle durur. Müçtehidde aradığı iki şarttan birincisi ve en önemlisi budur.¹

7) *İçtihadta fitraten kabiliyetli olmak*: Müçtehidin isabetli ve çabuk karar verebilmesi için, ince bir idrake, fitrî bir kabiliyete ve zihnî berraklığa sahip olması gerekir. Bu kabiliyete sahip olmayan diğer şartları taşısa da müçtehid sayılmaz.

8) *İyi niyet ve itikadının düzgün olması*: İmam Gazâlî'ye (v. 505/1111) göre, müçtehidin fetvasının kabul edilebilmesi için, önce günahlardan kaçınan, iyi ahlak sahibi âdil bir kimse olması gerekir. Böyle olmayan kimsenin vereceği fetva da kabul edilmez.² Nitekim Bediüzzaman da içtihadta teşebbüs eden kimselerde, "takvâ-yi kâmile" ve "zaruriyyatı diniyyeye imtisal" niyetinin bulunmasını şart koşturmuştur.³

II- İÇTİHAD KAPISI AÇIK MI, KAPALI MI?

İçtihad konusunda en çok tartışılan meselelerden birisi de, herhangi bir asrın müçteheidsiz kalmasının caiz olup olmadığıdır. "*Hulüvvü'l-Asri mine'l-Müçtehidîn*" şeklinde ifade edilen bu konu, bazan da içtihad kapısının açık veya kapalı olması şeklinde tartışılmıştır. Hicrî dördüncü asırdan itibaren içtihad kapısının kapandığını ileri süren fukaha bulunmakla birlikte, içtihadın kıyamete kadar devam edeceğini söyleyenlerde vardır. Bu meselede âlimlerin farklı görüşlerini verip sonra da Bediüzzaman'ın tespit ve tahlillerini vermek istiyoruz.

A- Hiçbir asır müçteheidsiz kalmaz diyenler

Bir gurup âlime göre, bir asrın müçteheidsiz kalması mümkün değildir. Hanbelî ve bir kısım Şafîî âlimleri bu görüştedir. İmam Suyûtî (v. 911/1505) bu görüşte olu, karşı fikirde olanlara reddiye olarak müstakil bir eser kaleme almıştır.⁴ Bu görüşte olanların delilleri şu hadistir:

¹Şatıbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed, el-Muvâfakât fi Usûli's-Şeria, Mısır, ts., IV, 105, 106.

²Gazâlî, Ebü Hamid Muhammed b. Muhammed, el-Mustasfâ min İlmi'Usûl. Mısır, 1324, II, 350.

³Bediüzzaman, S. N., Sözlür, s. 451.

⁴Suyûtî, Celâüddin Abdurrahman, Kitâbü'r-Redd alâ men Ahlede ilâ'l-Erd, Beyrut, 1983, s. 97, Şevkânî, Muhammed b. Ali, İrşâdü'l-Fühûl, Beyrut, ts. s. 222, İbnü Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed, el-Medhal, Dârü

"Ümmetimden bir gurup hak üzere olmakta devam edecektir. Onlara muhalefette bulunanlar zarar veremeyecekler. Nihayet Allah'ın emri onlar bu halde iken gelecektir."⁵

B- Herhangi bir asrın müctehidsiz kalabileceğini kabul edenler

Diğer bir gurup fukahaya göre ise, herhangi bir asrın müctehidsiz kalması caizdir. Bu durum zaman zaman fiilen vukubulmuştur. Şevkânî (v. 1250/1832), İmam Gazâlî ve Fahrüddin Râzî'nin (v. 606/1209) de bu görüşte olduğunu söylüyorsa da,⁶ bizzat kendi kitaplarında rastlayamadık. Şafiîlerden Seyfüddin el-Amîdî (v. 631/1233), Hanefilerden İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457), İbnü Emîri'l-Hac (v. 879/1475) ve başka fakihlerin de bu görüşte olduklarını görmekteyiz.⁷ Bunların delili ise Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği şu hadistir:

"Allahü Teâlâ ilmi size ihsan ettikten sonra (hafızanızdan) zorla söküp almaz. Lakin cemiyetin ilim adamlarını bilgileriyle beraber cemiyet içinden alır. Artık kara cahil bir zümre kalır. O sırada halk bunlardan dinî ihtiyaçlarını soracaklar, onlar da (şahsî) re'y ve arzularıyla cevap vererek hem halkı idlal edecekler, hem de kendileri dalalette kalacaklar."⁸

Bu görüşün sebebi, hicrî 3. asırdan itibaren hüküm verme ve içtihad yapma konusunda büyük bir anarşi görüldüğünden içtihad kapısının kapanmasına hükmedildiği şeklinde izah edilmiştir.⁹

C- Şâtibî'nin görüşü

Usûlü Fıkıh ilminde yeni bir çıkış açan Şâtibî'nin yorumu ise bu görüşlerden farklıdır. Ona göre içtihad iki kısımdır:

Birincisi: Kıyamete kadar devam edecek olan içtihad. Dünyanın sonu gelmeden bu içtihadın kesintiye uğraması mümkün değildir. Bu çeşit içtihad, üzerinde ittifak edilen illetin fûrû meselede de aynen bulunup bulunmadığının belirlenmesi işlemi ifade eden "*Tahkîku'l-Menâi*"tır. Meselâ Kur'ân-ı Kerim'de Allah "...İçinizden iki âdel şahid getirin..."¹⁰ buyurmaktadır. Şeran hudutları belli olan "*Adalet*" vasfının kimde bulunup bulunmadığının tesbitine ihtiyaç vardır. Bu vasf, Hz. Ebû Bekir'den başlayarak çok aşağılara kadar iner. Bu vasfın insanlarda bulunup bulunmadığının tesbiti için bütün gücün harcanması gerekir. Bu çeşit bir içtihadın her hakim, müftü

İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî neşri, ts. s. 191, Zuhaylî Vehbe, Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî, Dınişk, 1986, II, 1070, Karaman, Hayreddin, İslâm Hukukunda İctihad, Ankara, 1975, s. 183.

⁵Buhârî, Tevhid, 29, VIII, 189, İtisâm, 10, VIII, 149, Müslim, İmâre, 170, H.No: 1920, Tirmizî, Fiten, 51, İbni Mâce, Mukaddime, 1.

⁶Şevkânî, s. 223.

⁷Amîdî, Seyfüddin Ali b. Ebî Ali, el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, Kâhire, 1968, IV, 202, 203, İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed, et-Tahrîr fî'l-Usûl (et-Takrîr ve'l-Tahbîr ile birlikte), Beyrut, 1983, III, 336, Muhammed b. Nizâmüddin el-Ensârî, Fevâihü'r-Rahamût, Mısır, 1324, II, 399.

⁸Buhârî, İlim, 34, I, 33, İtisâm, 7, VIII, 148, Müslim, İlim, 13, H.No: 2673 Tirmizî, İlim, 5, İbni Mâce, Mukaddime, 8, Dârimî, Mukaddime, 26.

⁹Zekiyüddin Şaban, İslâm Hukuk İlminin Esasları, terc. İ. Kâfi Dönmez, Ankara, 1990, s. 378.

¹⁰65/Talak: 2.

ve hatta her mükellefde olacağı tabiidir. Çünkü sıradan ümmî bir mükellef bile namaz kılariken sehven fazladan yaptığı bir fiilin namızı bozup bozmayacağını, affedilir olup olmadığını değerlendirip karar verme durumundadır.¹¹

İkincisi: Zaman içerisinde kesintiye uğraması mümkün olan içtihadı gelince, bu da üç kısımdır:

a) *en-Tenkîhu'l-Menât:* Bir hükmün konulmasında esas alınan vasfın içtihad yoluyla diğerlerinden ayıklanıp ortaya konulmasıdır. Bazan naslarda asıl illet olması muhtemel olan vasıfla diğerleri müştereken zikredilmiştir. Asıl illetin mülgâ olanlardan içtihadla ayırılması gerekir.

b) *Tahrîcu'l-Menât:* Bunda ise hükmü belirleyen nasda illete dair bir belirti veya açıklama yoktur. İctihadla çeşitli yollardan illetin tesbiti gerekir.

c) Yukarıda zikri geçen Tahkîku'l-Menât'ın ikinci bir kısmıdır ki, bu daha ince ve derin bir meseledir. Bunun da kesilme ihtimali vardır.¹²

4- Bediüzzaman Said Nursî'nin görüşü

Bediüzzaman'ın bu meseledeki görüşü ve değerlendirmesi oldukça farklıdır. Ona göre içtihad kapısı açıktır. Ancak bu zamanda oraya girmeye bazı mâniler bulunmaktadır:

1- *İslâm dünyasında bid'atların çoğalması:* Üstada göre kışta ve fırtınalı bir günde, yeni kapılar açmak şöyle dursun, küçük delikler bile kapatılır. Büyük bir selin hücumu sırasında, tamir için olsa bile duvarlarda delikler açmaya çalışmak, boğulup gitmeye vesile olabilir. Bediüzzaman sözlerine şöyle devam ediyor:

"Öyle de, şu münkerât zamanında ve âdât-ı ecânibin istilâsı anında ve bid'aların kesreti vaktinde ve dâlâletin tahribatı hengâmında, içtihad namıyla, kasrı İslâmiyetten yeni kapılar açıp, duvarlarından muharriplerin girmesine vesile olacak delikler açmak, İslâmiyete cinayettir."¹³

2- *Dinin zaruriyatının tehlikeye girmesi:* Bediüzzaman'a göre, bugün dinin temel esasları tehlikeye girmiştir. Bu temel esaslarda içtihadı ihtiyaç zaten yoktur. Bunlar olmadan dinin ayakta kalması da mümkün değildir. O halde öncelikle dinin zaruriyatının ikâmesine ve ihyâsına çalışılmalıdır. Diğer taraftan selefin içtihadları birçok meselede ihtiyaçlarımızı karşılayacak durumdadır. Üstada göre, durum böyle olduğu halde, bunları bir tarafa bırakıp yeni içtihadlar yapmak, "bid'akârane bir hıyanettir."¹⁴

3- *Müctehidin yetişmesinde çevre faktörü:* İnsanlık tarihine baktığımızda, her asırda bazı şeylerin rağbet gördüğünü, insanların onları elde edebilmek için bütün güçleriyle gayret ettiklerini görmekteyiz. Bediüzzaman'a göre, selef-i sâlihîn asrında en mergub metâ, "Hâlik-ı Semavat ve Arzın marziyatlarını ve bizden arzularını, kelâmından istinbat etmek ve nur-u nübüvvet ve Kur'ân ile, kapatılmayacak

¹¹ Şatibî, Muvafakât, IV, 89-93.

¹² Şatibî, IV, 95 v.d.

¹³ Bediüzzaman Said Nursî, Sözler, İstanbul, 1960, s. 449.

¹⁴ Bediüzzaman, Sözler, s. 450.

derecede açılan âhiret âlemindeki saadet-i ebediyeyi kazandırmak vesailini elde etmek idi."¹⁵

Üstad, *Asr-ı Saâdete* yakın dönemlerde müctehidlerin yetişmesindeki çevre faktörünü şöyle açıklıyor:

"İşte o zamanda, zihinler, kabler, ruhlar, bütün kuvvetleriyle, yerler ve gökler Rabbinin marziyatını anlamaya müteveccih olduğundan, içtimaiyat-ı beşeriyenin sohbetleri, muhavereleri, vukuatları, ahvalleri ona bakıyordu. O'na göre cereyan ettiğinden her kimin güzelce bir istidadı bulursa, onun kalbi ve fitratı, şuursuz olarak herşeyden bir ders-i marifet alır. O zamanda cereyan eden ahval ve vukuat ve muhâverattan taallüm ediyordu. Güya herbir şey, ona bir muallim hükümüne geçip, onun fitrat ve istidadına, içtihadı bir istidad ihzârını telkin ediyordu. Hattâ o derece şu fitrî ders tenvir ediyordu ki, yakın idi ki, kisbsiz içtihadı kabiliyeti ola, atesiz nurîana... İşte, şu tarzda fitrî bir ders alan bir müstaid, içtihadı çalışmaya başladığı vakit, kibrit hükümüne geçen istidadı, Nûrun alâ Nûr sırrına mazhar olur. çabuk ve az zamanda müctehid olurdu."¹⁶

Günümüzde ise müthiş bir mânevî kirlenme bulunduğu müctehidin yetişmesi için müsait olan bir çevreyi bulmamız mümkün gözükmemektedir. Üstada göre bunun üç ana sebebi bulunmaktadır: a) Avrupa medeniyetini Müslümanlar üzerindeki tahakkümü, b) Felsefe-i tabiiyenin tasallutu, c) Hayat şartlarının ağırlaşması.

Bu üç ana sebepten dolayı fikirler dağılmış, himmet ve yardımlaşma bölünmüş, zihinler ise mânevîyata karşı yabancılaşmıştır. Böyle bir çevre içinde yetişen günümüz insanının ilk dönemlerde yetişen bir müctehidin seviyesine gelebilmesi için on katı fazla bir zamana ihtiyacı vardır.¹⁷

4- *İçtihad, zorlama ile değil, tabii seyri içinde olmalı*: Her cisimde bir genişleme ve büyüme meyli vardır. Bu meyil tabii olduğu için kemâle doğru bir gidiştir. Bir ağacın büyüüp gelişmesi ve meyve vermeye başlaması gibi. Ancak bu genişleme dışardan olursa, onu tahrip edip yok olmasına vesile olur. Bediüzzaman aynı temsili içtihad konusuna şöyle tatbik ediyor:

"İslâmiyetin dairesine selef-i sâlihîn gibi takva-yı kâmile kapısıyla ve zaruriyat-ı diniyenin imtisali tarikıyla dahil olanlarda meylü't-tevesstü' ve irade-i içtihad bulursa, o kerneldir ve tekemmüldür. Yoksa, zaruriyatı terkeden ve hayat-ı dünyeviyeyi hayat-ı uhreviyeye tercih eden ve felsefe-i maddiye ile âlûde olanlardan olan o meylü't-tevsfî ve irade-i içtihad, vücudu İslâmiyeyi tahrip ve boynundaki şerî zincirini çıkarmaya vesiledir."¹⁸

5- *Asr-ı Saâdete olan uzaklık*: Selef-i salihinin büyük müctehidleri, asr-ı sahabeyle yakın olduklarından, sâfî bir nur alıp halis bir içtihad yapabilirlerdi. Şu zamanın ehl-i içtihadı ise, o asra uzak olduklarından açık meseleleri bile zorlukla görebilirler.¹⁹

¹⁵Bediüzzaman, Sözlür, s. 450.

¹⁶Bediüzzaman, Sözlür, s. 450.

¹⁷Bediüzzaman, Sözlür, s. 450.

¹⁸Bediüzzaman, Sözlür, s. 451.

¹⁹Bediüzzaman, Sözlür, s. 452-453.

Bediüzzaman, *İçtihad Risalesi* adını verdiği Yirmi Yedinci Söz'de, bu fikirleri ana başlıklar altında değerlendirmiştir. Bu bölümdeki ve başka eserlerindeki fikirlerinden çıkardığımız, içtihadı mâni teşkil eden diğer sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

6- Avrupa Medeniyetinin ve inkârcı Batı felsefesinin Müslümanlar üzerindeki tahakkümü.

7- Günlük hayatta geçim şartlarının ağırlaşması.

8- Günümüzde fikhî meselelere illet açısından değilde hikmet açısından bakılması. Hernekadar hikmet de gözönünde bulundurulursa da, hüküm hikmet üzerine değilde illet üzerine binâ edilir.

9- Dünya hayatının ön plana geçip, ahiret hayatının ikinci derecede kalması.

10- Kolaylığa vesile olan "Zaruret Prensibi"nin yanlış anlaşılması.²⁰

III- İÇTİHADIN ŞÛRA TARZINDA YAPILMASI

Bediüzzaman, Osmanlı Devletinin çöküş dönemlerinde, İslâm âleminin dertleriyle dertlenmiş, zaman zaman matbûât lisanıyla fikirlerini beyan etmiş, günün problemleri hakkında çözümler üretmiştir. Ona göre İstanbul'da hilafeti temsil eden Meşihât Dairesi, yalnız İstanbul ve Osmanlılara mahsus olmayıp, bütün İslâm âleminin müessesesidir. Bu daire bu sönük vaziyetiyle koca İslâm âlemini irşade etmek şöyle dursun İstanbul'un irşadına bile kâfi gelmiyor. Bu müessesenin, bütün âlemi İslâmın itimadını kazanacak ve onlara karşı olan vazifesini hakkıyla yerine getirecek bir duruma getirilmesi gerekir.²¹

Üstad, zamanın değişmesiyle, ahkâmın değişebileceğine temas ederek, içtihadın için şûrâ tarzında olması gerektiğini şöyle açıklıyor:

"Eski zamanda değiliz. Eskiden hâkim bir şahs-ı vâhid idi. O hâkimin müftüsü de, onun gibi münferid bir şahıs olabilirdi. Onun fikrini tashih ve tadil ederdi.

Şimdi ise, zaman cemaat zamanıdır. Hâkim, ruh-u cemaatten çıkmış az müte-hassis, sağırca, metin bir şahs-ı mânevîdir ki, şûralar o ruhu temsil eder."

Bediüzzaman'a göre, müftünün sözünü halka kabul ettirebilmesi için böyle bir şûraya ihtiyacı vardır. Ferd dâhi de olsa, şahs-ı mânevî karşısında bir sivrisinek gibi kalır.

Üstad, cemiyette ortaya çıkan, "za'fı diyânet", "şeâir-i İslâmiyetteki lâkaytlık", ve "içtihaddaki fevzâ", yani anarşinin sebebini de, meşihatın zayıflığına ve sönük kalmasına bağlıyor. Zira böyle bir şûranın kararından çıkan Şeyhulislâm sözü, en büyük dahiye de içtihadından vazgeçirir, dolayısıyla birçok meselede ittifak hasil olur.

İçtihad ehliyetine sahip olan herkesin, içtihad yapma yetkisi vardır. Ancak bu içtihadın düsturu'l-amel alabilmesi için icmâ sabit olmalı veya cumhuru ulemâ tarafından kabul edilmelidir. Fetvasını böyle bir şûradan çıkaran bir Şeyhulislâm mânen bu sırâ mazhar olur. İslâm Hukukuna göre de öncelikle cumhurun görüşü ile amel edilmelidir. Fikir anarşisinin alıp yürüdüğü günün şartlarında böyle bir tedbire şid-

²⁰ Bediüzzaman, Sözlere, s. 450-451.

²¹ Bediüzzaman Said Nursî, Sünûhat, İstanbul, 1977, s. 37, 38. (Bu eserin ilk olarak 1338 (1922)'de İstanbul'da basıldığını belirtelim.)

detle ihtiyaç vardır. Bu şûrâ, merkezi hilâfet olan İstanbul'da gerçekleşmezse, zaruri olarak bir başka yerde teşekkül edecektir.

Üstada göre, bu şûrâ teşkil edilmeden önce, "cemaat-i İslâmiye teşkilâtı" ve "evkâfın meşihata ihkâkı" gibi önceden yapılması gereken altyapının hazırlanması uygun ise de, bunlar sonradan da olabilir.

Bu işi dolaylı olarak mebusların yerine getirebileceği düşünülebilir. Onların bu işi yapması dolaylı şekilde olur. Halbuki vasıtası doğrudan doğruya bu büyük vazifeyi ancak "halis İslâm bir şûrâ" yerine getirebilir.²² Bu sırada mecliste gay-i müslim mebusların olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Bediüzzamana göre, "Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye"nin âdi bir komisyon olmaktan çıkıp bu yüce vazifeyi yürütebilmesi için; meşihattaki daireler reisleri ile birlikte bu şûrânın tabii azası olmalı ve bunlara ilaveten İslâm âleminden de şimdilik halkın itimadını kazanmış on beş yirmi kişi daha çağırılmalıdır. Böylece şûrânın çekirdek kadrosu teşekkül etmiş olur.²³

Yine Bediüzzaman, 16 Şubat 1916'da Birinci Dünya Harbinde Erzurum'un Pa-sinler ovasında Ruslara karşı harbederken *İşârâtü'l-İ'câz* adlı arapça bir tefsir yazmıştır. Bu tefsirin girişinde, başarılı bir tefsirin ancak çeşitli fenlerde mütehassıs olan yüksek bir heyet tarafından yapılabileceğini bilhassa vurgulamıştır.²⁴

Üstad, Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de vazifeli iken kaleme alıp bastırıldığı "Leme-ât" adlı manzum eserindeki şu beşitlerde de aynı fikri işlemiştir:

"İcmâ ile cumhurdur, sikke-i şerf görür. Bir fikre dâvet etmek; zann-ı kabûl-ü cumhur, şart-ı evvel oluyor.

Yoksa dâvet bid'attır; reddedilir. Ağzına tıklılır, onda daha çıkamaz..."²⁵

Bediüzzaman, 1949-1952 yılları arasında yazdığı mektupların bir araya toplandığı Emirdağ Lahikası'nda, yıllar önce *İşârâtü'l-İ'câz* adlı tefsirinin başına yazdığı mukaddimeyi tercümesinde konumuzla ilgili meseleyi biraz daha net bir şekilde ortaya koymuş ve kırk sene önceki fikrinde musır olduğunu göstermiştir. İfadesi ay-nen şöyledir:

"...Hem ferdin ahkâmında istinbatı ve içtihadında (hevesi karışmamak şartıyla) o kendi nefsi için amel edebilir, fakat başkalarına hüccet tutamaz. Tâ bir nevi icmâ o hükmü tasdik etsin. Nasıl ki: Ahkâm-ı şer'iyeyi tatbik ve tanzim ve icra etmek ve hürriyet-i fikirden neş'et eden mânevî anarşiliği kaldırmak için gayet lâzımdır ki; ulema-i muhakkikînden bir hey'et-i âliye bulunsun ki, o heyet umumun emni-yetine mazhariyetleriyle ve cumhur-u ulemanın onlara itimadıyla ümmet için bir nevi zimni kefalet ve dâvâ vekili hükmünde olmaları cihetinde icmâ ümmet hüccetinin sırrına mazhar oluyorlar. O vakit içtihadın neticesi o icmâ ile şer'an düstur olabilir. Ve icmân tasdik ve sikkesiyle umuma şâmil oluyor..."²⁶

²²Bediüzzaman, Sünuhât, s. 38-39.

²³A.e., s. 40.

²⁴Bediüzzaman Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz*, İstanbul, 1993, s. 8.

²⁵Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, s. 658.

²⁶Bediüzzaman Said Nursî, *Emirdağ Lahikası*, İstanbul, 1959, II, 89.

Diğer taraftan Hanefi mezhebinin müessisi İmam Âzam Ebû Hanife'nin (v. 150/767) kendisine soruln bir meseleyi, içtihad derecesine ulaşmak kırk kişilik talebe gurubuyla tartışıp, yazdığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.²⁷

Nitekim zamanımızda da İslâm Hukuku sahasında eser veren birçok kimsenin, bu çeşit bir içtihadın günümüz şartlarında daha isabetli olacağı kanaatine vardıklarını görüyoruz.²⁸

IV- İÇTİHADLA İLGİLİ BAZI MESELELER

A- Bir müçtehidin içtihadı diğerini bağlamaz

Bediüzzaman'a göre, içtihadın şartlarını şahsında toplayan bir kimse, içtihad etse, bu içtihadı ancak kendisini bağlar. Başkasını bu içtihada uymaya zorlayamaz. Onun bu anlayışı şeriatandır, fakat şeriat olamaz. Bu kimse müçtehid olabilir, ancak müşerri, yani şeriat koyucu olamaz.²⁹

Diğer taraftan müçtehid olan bir kimse, bir başka müçtehid taklitle mükellef değildir.³⁰ Hadiste de belirtildiği gibi,³¹ içtihadında isabete tse iki sevap, isabet etmezse gayretinin karşılığı olarak bir sevap alır.³²

B- Şeriatın değişmesi ve mezheplerin ortaya çıkışı

I- Şeriatın asırlara göre değişmesi

Bediüzzaman'a göre mezhepler, şeriat sahibi olan Allah'ın gösterdiği nazari düsturların anlaşılmasındaki farklılıklardan ortaya çıkmıştır. Kabili tevil olmayan "Zarûrât-ı Diniye"nin ve "Muhkemât" denilen düsturların hiçbir cihetle değişme imkânı yoktur ve bunlar medâr-ı içtihad olamazlar. Onları değiştiren başını dinden çıkarmış olur.³³

Şeriatların asırlara göre değişmesi ise şöyle izah edilir:

"Asırlara göre şeriatlar değişir. Belki bir asırda, kavimlere göre ayrı ayrı peygamberler gelebilir ve gelmiştir. Hâtemü'l-Enbiyâ'dan sonra, şeriat-ı kübrâsi her asırda, her kavme kâfi geldiğinden, muhtelif şeriatlara ihtiyaç kalmamıştır. Fakat teferruatta, bir derece ayrı ayrı mezheplere ihtiyaç kalmıştır. Evet, nasilki mevsimlerin değişmesiyle elbiseler değişir, mizaçlara göre ilaçlar tebeddül eder. Öyle de, asırlara göre şeriatlar değişir, milletlerin istidadına göre ahkâm tahavvül eder. Çünkü Ahkâm-ı Şeriyenin teferruat kısmı, ahval-i beşeriyeye bakar."³⁴

Asırlara göre şeriatların değişmesinin sosyolojik sebepleri de şu şekilde açıklanıyor:

²⁷ Muhammed Hamidullah, İmam-ı Âzam ve Eseri, terc. Kemal Kuşcu, İstanbul, 1963, s. 37-39.

²⁸ Bkz. Ali Hasebullah, Usûlü'l-Teşri'î-İslâmî, Mısır, 1971, s. 108, Abdulvahhâb Hallâf, Mesâdiru'l-Teşri'î-İslâmî, Kuveyt, 1970, s. 13, Karaman, Hayreddin, s. 234-235.

²⁹ Bediüzzaman, S. N., Sözlür, s. 657.

³⁰ Bediüzzaman, S. N., Muhâkemât, s. 42.

³¹ Buhârî, İ'tisâm, 21, VIII, 157, Tecrid-i Sarîh, XII, 411.

³² Bediüzzaman, S. N., Mektûbât, İstanbul, 1964, s. 50.

³³ Bediüzzaman, S. N., Mektûbât, s. 407.

³⁴ Bediüzzaman, S. N., Sözlür, s. 454.

"Enbiyayı sâlife zamanında, tabakat-i beşeriye birbirinden çok uzak ve seciye-leri, hem bir derece kaba, hem şiddetli ve efkârca iptidâî ve bedeviyete yakın olduğundan, o zamandaki şeriatlar, onların haline muvafık bir tarzda ayrı ayrı gelmiştir. Hattâ bir kitaba bir asırda, ayrı ayrı peygamberler ve şeriatlar bulunmuş. Sonra, âhîrzaman Peygamberinin gelmesiyle, insanlar güya iptidâî derecesinden, idâdiye derecesine terakkî ettiğinden, çok inkilâbât ve ihtilâlat ile akvam-ı beşeriye birtek ders alacak, birtek muallimi dinleyecek, birtek şeriatla amel edecek vaziyete geldiğinden, ayrı ayrı şeriate ihtiyaç kalmamıştır, ayrı ayrı muallime de lüzum görülmemiştir."³⁵

2- Amelî mezheplerin ortaya çıkış hikmetleri

Bütün bu gelişmelere rağmen insanlık tamamen bir seviyeye gelemediğinden mezhepler ortaya çıkmıştır. Sosyal açıdan bütün insanlar bir seviyede olsa, o zaman mezhepler de birleşebilir. Fakat bu mümkün olamayacağından, mezhepler de birleşmez.

Hak bir olduğu halde, mezheplerin farklı olması da şu misalle açıklanmıştır:

"Bir su, beş muhtelif mizaçlı hastalara göre nasıl beş hüküm alır. Şöyleki: Birisine hastalığının mizacına göre su, ilâçtır, tibbenv aciptir. Diğer birisine, hastalığı için zehir gibi muzırdır, tibben ona haramdır. Diğer birisine az zarar verir, tibben ona mekruhtur. Diğer birisine, zararsız menfaat verir, tibben ona sünnettir. Diğer birisine, ne zarardır, ne menfaattir, afiyetle içsin, tibben ona mübahdır. İşte hak burada taaddüt etti. Beyi de haktr. Sen diyebilir misin ki: 'Su yalnız ilâçtır, yalnız vaciptir, başka hükmü yoktur.'³⁶

Bu misalde olduğu gibi, ahkâm-ı ilâhiyye, mezheplere ve olanlara göre değişir. Bunların hepsi de hak ve maslahat olur. Nitekim Şafii mezhebine tabi olanlar, Hanefilere nisbeten köylülüğe ve bedeviliğe daha yakındır. Hanefiler ise çoğunluklu daha medenî ve şehirdirler. Bu sosyolojik tabanın ibadet ve muâmelatta farklı hükümler ortaya çıkmasında tesiri büyüktür.³⁷

C- Kur'an'a dönme zarureti

Bediüzzaman'a göre, "Cumhûru, burhandan ziyade me'hazdeki kudsiyet imtisale sevkeder. Müçtehidinin kitapları vesile gibi, cam gibi Kur'an'ı göstermeli, yoksa vekil, gölge olmamalı."³⁸

Eğer zaruriyat-ı diniyede doğrudan doğruya Kur'an gösterilse idi, zihin tabii olarak ahkâmı tatbik teşvik eden ve vicdanı uyandıran "Kur'an'ın kudsiyeti"ne intikal eder ve bu suretle kalbe meleke-i hassasiyet gelir, imanun ihtarâtına karşı sağır kalmazdı.³⁹ Üstada göre:

"Şeriat kitapları, birer şeffaf cam mahiyetinde olmak lâzım gelirken, mürur-u zamanla mukallidlerin hatası yüzünden paslanıp, hiçap olmuşlardır. Evet bu kitaplar, Kur'an'a tefsir olmak lâzım iken başlı başına tasnifat hükmüne geçmişlerdir."⁴⁰

³⁵Bediüzzaman, S. N., Sözlür, s. 454.

³⁶Bediüzzaman, S. N., Sözlür, s. 454.

³⁷Bediüzzaman, S. N., Sözlür, s. 455.

³⁸Bediüzzaman, S. N., Sünûhat, s. 31.

³⁹A.e., s. 32, Ayrıca bkz. Sözlür, s. 656.

⁴⁰Bediüzzaman Said Nursî, Sünûhat, s. 31-32, Sözlür, s. 656.

Bediüzzaman dinî meselelerde çoğunluğun nazarını, doğrudan doğruya Kur'ân'a çevirmek için şu üç yolu kaydedip bunların ayrı ayrı değerlendirmesini yapıyor:

"1) Bu kitapları yazan müelliflerin lâıyk oldukları hürmeti ve emniyeti tenkit ile kmp o perdeyi izale etmektir ki, bu yol tehlikeli, insafsız ve o müellife zulümdür.

2) Tadrîcî ve hususi bir metolla şeriat kitaplarını şeffaf birer tefsir suretine çevirip içinde Kur'ân'ı göstermektir. Selef-i müctehidinden Ebu Hanife'nin el-Fıkhu'l-Ekber'i ve İmam Mâlik'in Muvatta'ı gibi. Bir kimse İbni Hacer'in bir kitabına baktığında Kur'ân'ı anlamak ve Kur'ân'ın ne dediğini öğrenmek için bakmalı. Yoksa İbni Hacer'in ne dediğini anlamak maksadıyla değil. Bu ikinci yol da zamana muhtaçtır.

3) Cumhurun nazarını, ehl-i tarikatın yaptığı gibi, o örtünün üzerine çıkararak üstünde Kur'ân'ı gösterip, Kur'ân'ın halis malını yalnız ondan istemek ve vasita ile elde edilen ahkâmı da vasitada, yani kitaplarda aramaktır. Bir şeriat âliminin vaazına göre, bir tarikat şeyhinin vaazındaki tatlılık ve çekiciliğin sırrı buradadır. Ancak efkârı âmmenin rağbet ve teveccühünün çok olması, o şeyin kemalini göstermez. Belki de bu rağbet şiddetli ihtiyaçtan dolayıdır. Nitekim bir saatçinin—o günün şartlarında—bir allâmeden fazla ücret alması bunu göstermektedir."⁴¹

Bediüzzaman, doğrudan Kur'ân'a yönelme hususundaki görüşlerini şu cümlelerle bağlıyor:

"Eğer cemaat-ı İslâmiyenin hâcât-ı zaruriye-i diniyesi bizzat Kur'ân'a müteveccih olsa idi, o Kitâb-ı Mübîn, milyonlarca kitaplara taksim olunan rağbetten daha şedit bir rağbete, ihtiyaç neticesi olan bir teveccühe mazhar olur. Ve bu suretle nüfus üzerinde bütün mânâsıyla hâkim ve nâfiz olurdu. Yalnız tilavetiyle teberrük olunan, bir mübarek derecesinde kalmazdı..."⁴²

İslâm âleminde ve memleketimizde halen Kur'ân'a dönme meselesi geniş bir şekilde işlenmekte, eserler yazılmakta, sempozyumlar tertip edilmektedir. Ancak bu yapıların genellikle Üstadın tasvip etmediği eski ulemâyı tenkit tarzında yapıldığını müşahede ediyoruz. Bediüzzaman, bir çok meselede olduğu gibi, Kur'ân'a dönme konusunda da yıllar önce Osmanlılar döneminde yapmış olduğu değerlendirmelerde oldukça isabetli ve dengeli fikirler ortaya koymuştur.

Sonuç

Üstad Bediüzzaman'ın, içtihad konusunda, günün şartlarına göre orijinal ve kendine has fikirleri vardır. Ona göre içtihad kapısı açık olmakla birlikte, bu asırda o kapıdan girmek için bazı mâniler bulunmaktadır. Bu fikir yalın olarak bırakılmamış, Müslümanların halihazırdaki sosyal ve ekonomik yapısı çeşitli açılardan tahlil edilerek delillendirilmiştir. Diğer taraftan içtihadta konu olacak günümüz Müslümanının bazı problemlerinin, şûrâ tarzında ehliyetli bir topluluk tarafından tartışılarak neticeye bağlanmasının daha isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.

Şeriatın ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerimin konumu, mezheplerin ortaya çıkış sebepleri ve içtihadla ilgili diğer hususlarda, Üstadın yapmış olduğu tahlil ve değerlendirmeler, gerçekten dikkat çekicidir.

⁴¹ Bediüzzaman, S. N., Sünûhat, s. 32-33.

⁴² A.e., s. 34.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULLAH, Vahhâb Hallâf, Mesâdiru't-Teşrii'l-İslâmî, Kuveyt, 1970.
- ALİ, Hasebullah, Usûlu't-Teşrii'l-İslâmî, Mısır, 1971.
- ÂMİDÎ, Seyfüddîn Ali b. Ebî Ali, el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, Kahire, 1968
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, Emirdağ Lahikası, İstanbul, 1959.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, İşârâtü'l-'câz, İstanbul, 1993.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, Mektûbat, İstanbul, 1964.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, Muhâkemât, İstanbul, 1977.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, Sözlür, İstanbul, 1960.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, Sünûhat, İstanbul, 1977.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, Sahîhi'l-Buhârî, İstanbul, 1979.
- DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdîrrahman, Dâru İhyâi's-Sünne neşri, ts.
- GAZÂLÎ, Ebû Hamid, Muhammed b. Muhammed, el-Mustasfâ, Mısır, ts.
- İBNÜ BEDRÂN, Abdülkadir b. Ahmed, el-Medhal, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî neşri, ts.
- İBNİ MÂCE, Muhammed b. Yezîd, Sünen-i İbni Mâce, Mısır, 1952.
- İBNÜ'L-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed, et-Tahrîr fî'l-Usûl, (et-Takrîr ile birlikte), Beyrut, 1983.
- KARAMAN, Hayreddin, İslâm Hukukunda İctihad, Ankara, 1975.
- MUHAMMED, Hamidullah, İmam-ı Âzam ve Eseri, terc. K. Kuşçu, İstanbul, 1963.
- MÜSLİM, Müslim b. Haccâc, Sahîhu Müslim, Beyrut, 1956.
- SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman, Kitâbü'r-Redd alâ Men Ahlede ilâ'l-Erd, Beyrut, 1983.
- ŞÂTİBÎ, İbrahim b. Musa b. Muhammed, el-Muvâfakât, Mısır, ts.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, İrşâdu'l-Fühûl, Beyrut, ts.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. Sevr, el-Câmiu's-Sahîh, Kahire, 1937.
- ZEKİYÜDDİN, Şaban, İslâm Hukuku İliminin Esasları, terc. İ. Kâfi Dönmez, Ankara, 1990.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, Usûlu'l-Fikhi'l-İslâmî, Dımeşk, 1986.